

افسانه کبریاای فراموش شده

تألیف: خلیل عربیان

www.ketab.ir

سرشمه	: خلیل، عربلین، ۱۳۲۸ -
عنوان و ناشر	: افسانه کبریت‌های فراموش شده / خلیل عربلین.
مشخصات نشر	: مهتد: ترانه، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۳۶ س.: مصور (رنگی): ۲۹×۲۲ س.م.
شابک	: 978-600-7061-4-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: کبریت - تاریخ
موضوع	: کبریت‌سازی - تاریخ
موضوع	: کبریت -- ایران -- تاریخ
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۴ / ۷ الف ۸ / خ ۳۱۰ / TP
رده بندی دیویی	: ۶۶۲ / ۵۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۶۰۷۳۶

انتشارات ترانه

افسانه کبریت‌های فراخورش شده خلیل عرب‌لین

آماده‌سازی تصاویر کبریت‌ها و حروف چینی: یاسر محمدی ۳۷-۱۵۱۵۰۰
طراحی و صفحه‌آرایی: واژگان خرد / حمید نخعی - ۱۱۸۵-۰۹۱۵۱
چاپ اول: ۱۳۹۴ - ۸۰۰ نسخه رحلی
لیتوگرافی: مشهد اسکنر / چاپ: ایران زمین
قیمت: ۹۸۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۶۱-۲۳-۷

کلیه حقوق برای انتشارات ترانه محفوظ است.

مشهد، میدان سعدی، پاساژ مهتاب، تلفکس: ۳۲۲۵۷۶۴۶-۰۵۱

فهرست مطالب

- ۹..... دیباچه
- ۱۲..... صنعت کبریت‌سازی در ایران
- ۱۸..... سخنی چند با دوستان و همراهان عزیز

بخش اول کتاب (کبریت‌های ایرانی)

- ۱۵..... اولین کبریت‌های جعبه چوبی ساخته شده در تبریز از سال (۱۲۸۷ تا ۱۲۹۷) خورشیدی
- ۱۷..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کارخانه توکلی، تبریز تأسیس (۱۲۹۷) شمسی
- ۲۹..... بخش اول کبریت‌های ساخته شده در کارخانه ممتاز، تبریز تأسیس (۱۳۰۰) شمسی
- ۲۹..... تبریز مهد کبریت ایران در گذر زمان
- ۳۴..... بخش دوم کبریت‌های ساخته شده در کارخانه کبریت‌سازی ممتاز، تبریز
- ۴۶..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در (تهران) تأسیس (۱۳۰۴) شمسی
- ۵۲..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در تهران تأسیس (۱۳۱۲) شمسی
- ۶۰..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در اصفهان تأسیس (۱۳۱۲)
- ۶۱..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در زنجان تأسیس (۱۳۱۲) شمسی
- ۶۴..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در شاهرود تأسیس (۱۳۱۴) شمسی
- ۶۵..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در گیلان (رشت) تأسیس (۱۳۱۱)
- ۶۶..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در مشهد تأسیس (۱۳۲۳) شمسی
- ۶۹..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در (نیشابور - دررود) تأسیس (۱۳۲۴)
- ۷۷..... تنها کبریت ساخته شده در بیرجند، تأسیس (۱۳۲۵)
- ۷۲..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در قزوین تأسیس (۱۳۲۴)
- ۷۳..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در خرم دره تأسیس (۱۳۲۴)
- ۷۳..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در اراک تأسیس (۱۳۲۵)
- ۷۴..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در بروجرد تأسیس (۱۳۲۵)
- ۷۴..... تنها کبریت ساخته شده در نهاوند تأسیس (۱۳۲۵)
- ۷۵..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در تویسرکان تأسیس (۱۳۲۶)
- ۷۶..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در ابهر تأسیس (۱۳۳۲)
- ۷۶..... تنها کبریت ساخته شده در کرج (شعله) تأسیس (۱۳۳۴)
- ۷۷..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کارخانه صدقیانی (شرکت سهامی کبریت تبریز) تأسیس (۱۳۴۱)
- ۸۱..... مجموعه‌ای از کبریت‌های یادگاری و قطع بزرگ آشنیزخانه ساخته شده در کارخانجات کبریت ایران از سال (۱۳۳۵ تا ۱۳۴۷) شمسی
- ۸۸..... مجموعه‌ای از کبریت‌های یادگاری و قطع بزرگ آشنیزخانه ساخته شده در کارخانه (توکلی) تبریز از سال (۱۳۳۵ تا ۱۳۴۷) شمسی
- ۹۵..... مجموعه‌ای از کبریت‌های یادگاری و قطع بزرگ آشنیزخانه ساخته شده در کارخانه صدقیانی (از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۷)
- ۱۰۵..... مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کارخانه صدقیانی به مناسبت جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی
- ۱۱۶..... مجموعه‌ای از نسل قدیم کبریت‌های کتابی (بغلی) ساخته شده در کارخانجات کبریت ایران از سال (۱۳۰۵ تا ۱۳۵۷) هجری شمسی
- ۱۱۶..... مجموعه‌ای از کبریت‌های کتابی (بغلی) ساخته شده در کارخانه ممتاز سال‌های (۱۳۰۵ - ۱۳۰۶ - ۱۳۰۷) با تغییر رنگ و کلیشه

- ۱۱۹.....چند نمونه از کبریت‌های بغلی تبلیغاتی کارخانه تهران (۱۳۲۵-۱۳۵۰).....
- ۱۲۶.....مجموعه‌ای از کبریت‌های جعبه مقوایی ساخته شده در کارخانجات کبریت ایران در دهه (۱۳۵۰) قبل از وقوع انقلاب شکوهمند اسلامی.....
- ۱۲۹.....مجموعه‌ای از اتیکت‌های مصرف نشده کارخانجات کبریت ایران از سال (۱۲۹۷ تا ۱۳۵۷) خورشیدی.....
- ۱۳۱.....سرقاصه‌های محبوب من در چیدمان موزه تخصصی کبریت ایران از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۵۷ هجری شمسی.....
- ۱۴۵.....نام‌آوران کبریت در ایران.....
- ۱۴۹.....گزیده‌ای از زیباترین کبریت‌های ساخته شده در دوره جمهوری اسلامی ایران.....
- ۱۶۲.....بانک اسناد، طرح‌های اولیه و اتیکت‌های متعارف.....
- ۱۸۵.....گزارش آقای نمازی وزیر مشاور راجع به وضع کارخانه‌های کبریت‌سازی در ایران (۱۳۳۳).....
- ۱۹۴.....مجموعه‌ای از چوب‌کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان.....

بخش دوم کتاب (کبریت‌های خارجی)

- ۲۰۳.....طرح یک افسانه قدیمی.....
- ۲۰۵.....چگونگی ساخت اولین کبریت.....
- ۲۰۶.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (بریتانیا).....
- ۲۱۰.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (سوئد).....
- ۲۲۸.....چند نمونه از کبریت‌هایی که نام کارخانه و یا کشور سازنده آن مشخص نیست.....
- ۲۳۰.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (روسیه).....
- ۲۳۷.....کبریت‌های صادراتی روسیه به ایران تحت عنوان (کبریت انجمن کبریت ایران).....
- ۲۳۶.....چند نمونه دیگر از کبریت‌های ساخته شده در روسیه تزاری قبل از اکتبر (۱۹۱۷).....
- ۲۴۰.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (هندوستان).....
- ۲۴۵.....چند قطعه از برچسب‌های زیبا و ارزشمند هندی که بر روی قوطی‌های چوبی ساخته شده.....
- ۲۴۷.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (پاکستان).....
- ۲۴۹.....تعدادی از قوطی کبریت‌های کمیاب و ارزشمند پاکستانی.....
- ۲۵۱.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (بلژیک - اطریش - چک - لهستان).....
- ۲۶۵.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (استرالیا - ایتالیا - اسپانیا).....
- ۲۶۹.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (چین).....
- ۲۷۳.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (ژاپن).....
- ۲۷۷.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (تایلند، هنگ کنگ، سنگاپور، ماکائو، مالایا، برمه، کلمبو).....
- ۲۷۹.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (فیلیپین، فنلاند).....
- ۲۸۵.....مجموعه‌ای از کبریت‌های ساخته شده در کشورهای مختلف جهان (ایالات متحده آمریکا).....
- ۲۸۸.....مجموعه کبریت‌هایی که نام کارخانه و یا کشور سازنده آن مشخص نیست.....
- ۲۹۵.....مجموعه‌ای از کبریت‌های جعبه مقوایی ساخته شده در کشورهای مختلف جهان.....
- ۲۹۸.....تعدادی از کبریت‌های جعبه مقوایی ساخته شده در سوئیس.....
- ۳۰۱.....مجموعه‌ای از کبریت‌های کتابی (بغلی) ساخته شده در کشورهای مختلف جهان.....
- ۳۱۸.....مجموعه‌ای از اتیکت‌های مصرف نشده‌ای که به شکل سری چاپ و منتشر شده اند.....
- ۳۴۶.....مجموعه‌ای از سرقاصه‌های مصرف نشده کارخانجات کبریت جهان.....
- ۳۷۳.....فیلمونیست‌های بزرگ جهان.....

دیباچه

از کبریت‌های رنگی سیگار فروش دوره گرد- تا موزه جهانی کبریت

روزشمار علاقه‌ام به جمع‌آوری قوطی کبریت از پاییز ۱۳۴۸ آغاز شد. رفته بودم به تماشای فیلم (قیصر) بعد از پایان نمایش فیلم در خیابان ارگ (امام خمینی) قدم می‌زدم. هتل باختری بود که امروز ساختمان مرکزی بانک صادرات است. کنار درب هتل یک سیگار فروش معلول روی ویلچر نشسته بود که کبریت هم می‌فروخت. دیدم ده- دوازده قوطی کبریت از سری کبریت‌های ساخته شده در کارخانه (توکلی) تبریز هم در بساط بی‌رونق خودش چیده است. بهیم جان بود که دوازده رنگ مختلف داشت. با خودم گفتم مردم کبریت با طعمی مصرف می‌خرند چرا رنگ‌بندی شده است؟ رنگ که مهم نیست! علی‌ان را از سیگار فروش پرسیدم در جوابم گفت: بعضی این نوع کبریت‌ها را برای تشه‌دار، در کلکسیون می‌برند. من هم خوشم آمد و هر دوازده قوطی آن را به مبلغ ۱۰ ریال خریدم.

به ناچار بهمن همان سال هم باید به خدمت سربازی می‌رفتم و این دوره دو ساله حس و حالم را درخصوص جمع‌آوری قوطی کبریت چون آتش زیر خاکستر در خود پوشانده بود. و پایان این دوره هم مصادف شده بود با برگزاری جشن‌های دوهزاروپانصدساله شاهنشاهی در ایران که کارخانه صدقیانی (شرکت سهامی کبریت تبریز) تأسیس ۱۳۴۱ به‌خاطر این جشن‌ها به‌اصطلاح سنگ تمام گذاشته بود و یک سری کبریت متفاوت برای اولین بار از نوع پلاستیک خشک و فشرده با تصاویری از پادشاهان ایران باستان اماکن و اشیاء تاریخی تولید کرده و به نمایندگی‌های فروش در کل شهرهای ایران ارسال داشته بود.

از طرفی جمع‌آوری این کبریت‌ها بسیار مشکل بود چرا که به‌مرور زمان تولید و پخش می‌شد آن گونه که از سوی مسئولین کارخانه روایت شده بود کبریت‌های فوق تحت عنوان یادبود (جشن‌های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی) به بازار عرضه می‌شد که از لحاظ شکل و تصاویر صد نوع بودند که با چاپ سیلک و علامت (کسر) در ریاضی شماره‌گذاری شده بود که هرچندگاه یک شماره از آن در دسترس علاقمندان قرار می‌گرفت که تنوع و جذابیتی در جمع‌آوری آن‌ها به‌وجود آورده بود مثلاً ۱/۲۰ که نشان‌دهنده قوطی شماره ۲۰ این مجموعه بود.

این شماره‌ها در ابتدا با نظم و ترتیب خاصی به بازار عرضه شدند و حتی بعدها شماره ۲ این سری قوطی‌ها هم به بازار آمد که خود در

مجموع نشان‌دهنده ۲۰۰ طرح بود. مثلاً ۲/۵ که قوطی شماره ۱۰۵ این مجموعه را معرفی می‌کرد. اما کم‌کم دست‌اندرکاران و مسئولین کارخانه (صدقیانی) توان خود را در تدوین طرح‌ها از دست دادند و همه‌چیز در هم ریخت و یک نوع بی‌نظمی مطلق در شماره‌گذاری و انتخاب رنگ‌ها که گاهی تند و آزاردهنده بودند به‌وجود آمد و مجموعه‌داران سرخورده از ادامه جمع‌آوری آن‌ها وامانده و حتی به‌اعتقاد اینجانب همان ۱۰۰ طرح اولیه هم به‌طور کامل به بازار نیامد و آن‌هایی که معتقدند قوطی کبریت‌های جعبه پلاستیکی جشن‌های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی ۲۰۰ طرح کامل بوده است ادعای بی‌موردیست که دلیلی هم برای آن وجود ندارد. از طرفی ورود انواع کبریت‌های (عربی) توسط تجار ایرانی به کشور در روح و جسم من غوغایی به‌راه انداخته بود. گاه کبریت‌های (روسی) هم شکل و شمایل از خود نشان می‌دادند که چاشنی مناسبی بودند. هم زمان با علاقه شدید به جمع‌آوری قوطی کبریت در شعبه مرکزی بانک پارس هم به‌عنوان تحویلدار استخدام شده بودم. این مجموعه نوپا که با دل و جان از آن مراقبت می‌کردم شیرینی خاصی در ذهن و لحظات زندگی‌ام به‌وجود آورده بود. یادم هست که در آن روزها در حاشیه خیابان (سنایی) مشهد حوالی میدان صاحب‌الزمان دکان کوچکی بود تحت عنوان (نمایشگاه تمبر بصیری) که یک نفر بازنشسته ارتش معروف به (سروان) آن را اداره می‌کرد. در این بنگاه تمبر قوطی کبریت‌های داخلی و خارجی هم فروخته می‌شد از طرفی این مکان تنها پایگاه و مرکز فروش این محصول در استان خراسان به‌حساب می‌آمد. (این آقا سروان ما) که خدایش سهمگین کند رگ خوابی داشت که ما آن را خیلی سخت به‌دست آورده بودیم. بنگاه آرام بود. آنقدر آرام که با تکان دادن سر حرفش را می‌زد و هرچه می‌خواستیم می‌داد و هر مبلغی را هم که می‌دادیم قبول می‌کرد. اما آن روی سکه اما در پایین حطّاتش که گاه به هزار سال هم می‌رسید نازش به ثریا می‌رفت و همه چیز، مجموعه خودش تعلق داشت و اصلاً فروشنده نبود و با عصبانیت خریداران را از دکان خودش بیرون می‌کرد حتی امثال من که مشتری دائمی او بودم و تمام حقوق ماهیانه‌ام را برای خرید چند قوطی کبریت (نازنازی) دو دستی تقدیم می‌داشتم و تشکر هم می‌کردم.

لذت و مکافات چون صبر و ظفر دوستان قدیمی هستند که مجموعه‌داران تاریخ را به‌شکل یک مونتاز (پارالل) و موازی به پیش برده‌اند که در کوران هر سختی سهم آن‌ها لذتی وافر بوده است. مشکل من تنها مشهد نبود برای گرفتاری چون من یافتن کبریت‌های خارجی به خصوص کبریت‌های قدیم ایران کار آسانی نبود. لذا اغلب به شهرهای ایران سرک می‌کشیدم از طرفی کبریت‌های جعبه چوبی کم کم به روزهای پایانی خود می‌رسیدند و کبریت‌های جعبه مقوایی جای آن‌ها را می‌گرفتند و قوطی‌های چوبی روز‌به‌روز ارزش افزوده اش بالا

گذشتن از هفت‌خوان رستم توانستم کبریت دلخواهم را به مبلغ سیصد تومان از ایشان خریداری نمایم و با توجه به حقوق ماهیانه‌ام که بیش از چهارصد و نود تومان نبود پرداخت سیصد تومان برای خرید یک قوطی کبریت خیلی زیاد بود و با توجه به مخارج ایاب و ذهاب و خورد و خوراک سفر و امثالهم، هرچه که بود لذت وافری از این سفر بردم و سوار بر بال پرستویی به مشهد برگشتم که چون خودم خانه‌به‌دوش همه دوران‌ها بود، روحش شاد و یادش گرمی باد.

در پایان از همه دوستان و همکاران ارجمند بابت همیاری صمیمانه در آماده‌سازی این اثر، سپاسگزارم، همچنین از اداره محترم فرهنگ و ارشاد اسلامی مشهد، واحد چاپ و نشر بابت راهنمایی و مساعدت در جهت صدور مجوز چاپ این اثر کمال تشکر و قدردانی را دارم. «اثر حاضر مجموعه‌ای از کبریت‌های ایرانی و خارجی می‌باشد که طی حدود ۱۹۰ سال گذشته و از ابتدای شروع به کار این صنعت تولید شده‌اند و به ناچار موارد مربوط به دوران رژیم ستمگر پهلوی نیز صرفاً جهت امانت‌داری تاریخی و تکمیل مجموعه در این کتاب آورده شده و چه‌بسا همین مجموعه نشانگر خودشیفتگی و خودمحوری رژیم می‌باشد. مردم ایران هرگز نفرت از این رژیم و ظلم و ستم آن را فراموش نخواهند کرد.»

خلیل عرب‌لین

kh.arablin@gmail.com

۰۹۱۵۰۷۲۸۲۹۲

می‌رفت و رقابتی سخت اما سالم بین مجموعه‌داران به شکل صعودی بالا می‌گرفت. شهرهای دورافتاده و خواربارفروشی‌های بسیار قدیمی در حاشیه شهرها بهترین مکان برای یافتن کبریت‌های جعبه چوبی ایران بودند. راه سخت و دشواری را طی نمودم برای جمع‌آوری کبریت‌های قدیمی به شهرهای دور و نزدیک سفر کردم و جاهای مختلف را زیر پا گذاشتم. برای به‌دست‌آوردن کبریت‌های خارجی از کوچه‌های خاکی شهر مرزی (زاهدان) گرفته تا بازار (سیف) خرمشهر و از آنجا به آبادان بازار (کویتی‌ها) همه‌جا عرصه تاخت و تاز من بود.

یاد آن بانوی «ارمنی» گرمی باد که زیر (پل چوبی) تهران دکه سیگارفروشی داشت که کبریت خارجی هم می‌فروخت و من سال‌های سال مشتری پر و پا قرص او بوده‌ام. هیچگاه من را دست خالی به مشهد برنمی‌گرداند. از طرفی سیخار فروش‌های خیابان (بوذرجمهری) چهارراه (استامبول) و دکه داران خیابان (امیرکبیر) هم و نه هیچکدام با این مسافر مشهدی غریبه نبودند. در مجموعه کبریت‌های ایرانی علاقه خاصی داشتم چون این کبریت‌ها در انحصار دست‌فروشان و تعدادشان هم بسیار محدود بود و بسیار ارزشمند. مدام اصالت آن‌ها را به رخ دیگران می‌کشیدم. البته این درد شیرین و بی‌درمان را یکی از مجموعه‌داران و پیشکسوتان مشهدی به نام (حاج احمد ظریف) به جانم ریخت. این شهر (تویسرکان) جولانگاه کبریت (افسر) بود که هر چند به یاد بار آهسته و بی‌سر و صدا به آن‌جا سرک می‌گشیدم، چرا که رقابت برای داشتن کبریت‌های قدیم ایران به حد اعلائی خود رسیده بود. در جستجوی (قوچ‌های صادراتی) قزوین بارها و بارها این شهر را زیر پا گذاشتم. ضمن ارتقاء بخشیدن به مجموعه‌ام همیشه می‌خواستم بدانم مثلاً کبریت (شهباز) تهران در چه سالی تولید شده است و یا به‌عنوان مثال کارخانه کبریت (ممتاز) تبریز تأسیس ۱۳۰۰ هجری شمسی کار خود را با کدام کبریت آغاز نموده است. خاطره تلخ و شیرینی از گذشته به یادم هست که بیانش در این جا خالی از لطف نیست.

تابستان ۱۳۵۳ برای دیدن زنده یاد مرحوم (مهدی ودود سیدی) به تهران رفته بودم نام برده یکی از مجموعه‌داران بزرگ و نامی کبریت در ایران بود که در چهارراه (گلوبندک) اوایل خیابان (خیام) دفتری دایر کرده و به تجارت چای و دیگر اجناس تجاری مشغول بود. برای نخستین بار بود که او را می‌دیدم. برای خرید کبریت‌های ایرانی به سراغش رفته بودم هر چند که او اصلاً فروشنده نبود اما سماجت من به همه درس فروشنده‌گی می‌داد. کبریت «پرستو» را از او خواسته بودم که نخستین کبریت پهن در ایران بود که در سال ۱۳۲۶ در یکی از کارخانه‌های تهران تولید شده بود. از طرفی اولین کبریتی بود که پشت قوطی آن را به تبلیغات کالای تجاری و اقتصادی و گاهی هم فرهنگی اختصاص داده بودند. دو شب گرم و پرحادثه را در تهران سپری کردم عاقبت با هزار و یک مکافات و